

Κεφάλαιο 2. Ηθική της έρευνας

Σύνοψη – Περίληψη

Η έρευνα έχει σκοπό να προάγει την επιστημονική γνώση, σύμφωνα με διεθνώς αποδεκτές επιστημονικές θεωρίες ή επεξεργασία νέων θεωριών, ικανών να αναγνωριστούν από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Η ηθική και δεοντολογία αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της έρευνας, από τη σύλληψη μιας ιδέας έως τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων της. Τα πιο συνηθισμένα ζητήματα είναι η συνειδητή συγκατάθεση όσων εμπλέκονται στην έρευνα, η προστασία των προσωπικών δεδομένων, η χρήση πειραματόζωων, η συμμετοχή των αναπτυσσόμενων χωρών στην έρευνα, η έρευνα σε ανθρώπινα βλαστοκύτταρα, καθώς και η διττή χρήση των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Στην Ελλάδα τα θέματα ηθικής και δεοντολογίας στην επιστημονική έρευνα, κυρίως στις βιοϊατρικές επιστήμες, παρακολουθούνται από την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής αλλά και από Ερευνητικούς φορείς και Πανεπιστήμια, τα οποία έχουν συστήσει Επιτροπές Ηθικής και Δεοντολογίας. Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής παρακολουθεί και επεξεργάζεται τα ηθικά, κοινωνικά και νομικά ζητήματα που προκύπτουν, εκδίδοντας σχετικές εισηγήσεις.

Προαπαιτούμενη γνώση

Δεν απαιτείται κάποια ιδιαίτερη γνώση για την κατανόηση αυτού του κεφαλαίου.

2.1 Ήθος, επιστήμη και ηθική

Η Επιστήμη μπορεί να μεταβάλλει δραστικά όχι μόνο την ανθρώπινη γνώση, αλλά και μια σειρά άλλων παραμέτρων της ανθρώπινης ύπαρξης, που διαπλέκονται και εξαρτώνται από αυτή. Ο τρόπος και η ποιότητα ζωής, η κοινωνική οργάνωση, η ιδέα του ανθρώπου για τον εαυτό του (ανθρωπιστικές επιστήμες) και για τον κόσμο (φυσικές επιστήμες) βασίζονται στην Επιστήμη. Η γνώση, μαζί με την τεχνολογία, υπήρξε ο τρόπος του ανθρώπινου είδους να επιβιώσει και να αναπαραχθεί στη βίοσφαιρα. Η απόκτηση της γνώσης οφείλεται στην παρατήρηση, επεξεργασία και απομνημόνευση των παρατηρήσεων για σύγκριση με νεότερες, που θα προκύψουν σε επόμενες φάσεις ή γενιές, μια βασική διεργασία που επιτυγχάνουν πολλά ζώα (μάθηση). Στον άνθρωπο, η μάθηση συνδυάστηκε με τη δυνατότητα της επικοινωνίας, με αποτέλεσμα η γνώση κάποιων ατόμων να μπορεί να μεταδοθεί σε ευρύ πληθυσμό, χωρίς αυτός να εκτεθεί στα αντίστοιχα ερεθίσματα. Η επιστήμη, που συμπλήρωνε την παρατήρηση και τον εμπειρισμό με συστηματικό τρόπο και βασιζόταν στις λειτουργίες της μνήμης, της φαντασίας και της επικοινωνίας, προήγαγε το ανθρώπινο είδος (Council of Europe, 2004).

Από πολύ νωρίς είχε φανεί ότι η επιστήμη ήταν δυνητικά επικίνδυνη. Η απόδειξη ήρθε με την 30ετή απειλή του πυρηνικού αφανισμού στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Η πυρηνική γνώση, αποτέλεσμα της μεγαλύτερης επιστημονικής ανάπτυξης στη γνωστή ιστορία, μπορούσε να εξαφανίσει τον πλανήτη σε ελάχιστα λεπτά. Αυτή η ανεξέλεγκτη χρήση των επιστημονικών επιτευγμάτων, που μπορούσε να οδηγήσει σε μαζική καταστροφή, ήταν η τελευταία, χρονολογικά, έκφανση της μακραίωνης συζήτησης για την ηθική διάσταση στην ενασχόληση με την επιστήμη.

Αν και το ακριβές περιεχόμενο των όρων «επιστήμη» και «τεχνολογία» γίνεται διαφορετικά αντιληπτό σε διάφορες εποχές (οι αρχαίοι Έλληνες μάλλον θα αντιστοιχίζαν αυτό που ονομάζουμε Επιστήμη με τον όρο Φιλοσοφία), είναι απολύτως προφανές ότι τουλάχιστον μια διάστασή τους επιτρέπει στον άνθρωπο πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες φυσικής επέμβασης στο περιβάλλον του, σε σχέση με τη σωματική του διάπλαση και ισχύ. Αυτή η ανισορροπία θεωρείτο παλαιόθεν ότι μπορεί να αποβεί επικίνδυνη, αν η πρόοδος του νου (η επιστήμη) και η υλική της προβολή (αρχικά μηχανική, σήμερα τεχνολογία) δεν συμβαδίζει με την ψυχική βελτίωση του ανθρώπου (ήθος, αρετή). Ο Σωκράτης, το «Παγκόσμιο Πνεύμα», έλεγε ότι πρώτα πρέπει να ερευνήσουμε και να διορθώσουμε τον άνθρωπο και μετά εκείνος, ο καλύτερος ενάρετος άνθρωπος να ασχοληθεί με τη μελέτη του κόσμου. Η ευθεία παραδοχή ότι ο άνθρωπος στην εποχή του ήταν ιταμός και κακός έφερε μερικούς εκνευρισμένους σύγχρονους του στο σημείο να τον εκτελέσουν ποτίζοντάς τον κώνειο. Με

διαφορά 200 ετών, ένας από τους διασημότερους φιλόσοφους (ο Πλάτων, μαθητής του Σωκράτη) και ένας από τους μέγιστους μαθηματικούς και μηχανικούς (ο Αρχιμήδης) στηλίτευσαν τον ηθικό εκμαυλισμό, που θα επέφερε η πρακτική αξιοποίηση των νέων γνώσεων, ιδίως των μαθηματικών, σε εφαρμογές όπως η Μηχανική. Ανάμεσά τους ο Αριστοτέλης, ο Πανεπιστήμων, μαθητής του πρώτου, προσπαθούσε να συγκεράσει τους ηθικούς κινδύνους και τις απαιτήσεις νέων ηθών με τη διαφαινόμενη, ασυγκράτητη, εκρηκτική ανάπτυξη της μηχανικής και της ιατρικής -στις οποίες συνέβαλε ο ίδιος σημαντικά. Ο αφορισμός του για τη σύζευξη της επιστήμης με την αρετή, προκειμένου να επιτευχθεί η σοφία, ηχεί ανά τους αιώνες ως η πλέον κρυστάλλινη και μακάβρια προειδοποίηση.

Η αποτυχία αυτής της προσέγγισης επισυνέβη σε εκείνη την εποχή, επειδή η ελληνική πολιτικό-ιδεολογική εξέλιξη είχε απομακρυνθεί από τη θρησκεία. Η καταστροφή κορυφώθηκε με τον μετέπειτα (στη Μετά Χριστόν εποχή) διαχωρισμό φιλοσοφίας και επιστήμης, ώστε οι επιστήμονες να στερούνται οποιασδήποτε ηθικής πυξίδας και να είναι ανεξέλεγκτοι και χωρίς φραγμούς. Αν και όχι εξίσου αποτελεσματικά με τη θρησκεία, η φιλοσοφία επέβαλλε περιορισμούς στην καθαρή επιστήμη και μείωνε την επικινδυνότητά της, τουλάχιστον θεωρητικά. Πυθαγόρειοι φιλόσοφοι δάγκωναν τη γλώσσα τους για να μην αποκαλύψουν, λόγω των βασανιστηρίων, επικίνδυνα μυστικά σε τύραννους και λοιπούς (το κατ' εκείνους) ιταμούς ανθρώπους.

Πρωτύτερα, (αλλά και κατόπιν, σε άλλους πολιτισμούς και γεωγραφικές ζώνες) η επιστήμη ήταν ζηλότυπα φυλαγμένη από τη θρησκεία. Είναι προφανές ότι με αυτόν τον τρόπο ελεγχόταν από τα ιερατεία μια πηγή ισχύος, εξουσίας και πλούτου: η επιστημονική γνώση, ακόμη και στην πλέον αδρή μορφή της, του ανεπιτήδευτου εμπειρισμού, παρέχει τεράστιες ευκαιρίες πλουτισμού και ισχύος, όπως η πρόβλεψη του καιρού, τα ταξίδια, οι εξορύξεις μετάλλων και η αφή φωτιάς. Αυτός ο εξουσιαστικός μοχλός αποτελούσε φυσικά το όνειρο κάθε φιλόδοξου, πλεονέκτη, επίβουλου, με αποτέλεσμα πολλές θρησκευτικές/θεοκρατικές καταχρήσεις. Όμως, πίσω από αυτήν την πολιτικά φορτισμένη και ιστορικά αληθή ερμηνεία, υπάρχει και η υπόλοιπη, εξίσου ιστορικά αποδεδειγμένη, αλήθεια: η ελεγχόμενη πρόσβαση στη γνώση επέτρεπε μόνο σε εγκεκριμένα ηθικώς άτομα να έχουν την πρόσβαση αυτή. Φυσικά, η έγκριση γινόταν από το ιερατείο και ενείχε παραδοχή των δικών του αξιών, προδιαγραφών, αντιλήψεων και προτεραιοτήτων. Η διαδικασία ονομαζόταν «μύηση» και είχε σκοπό να ενσταλάξει στο δόκιμο μέλος τις αρχές και το ηθικό υπόβαθρο της θρησκευτικής κοινότητας και να του προσδώσει τις ψυχικές και πνευματικές αντιστάσεις που θα απέτρεπαν την εκτροπή του από αυτές, σε περίπτωση που βρισκόταν υπό πίεση (καταστρεπτική, όπως βασανιστήρια, ή ευεργετική, όπως δωροδοκίες) προκειμένου να αποκαλύψει τα πολύτιμα μυστικά.

Φυσικά, το σύστημα αυτό ευνοούσε τους θαμώνες του, όπως και κάθε άλλο σύστημα και υπήρχαν παρεκτροπές απέναντι -και σε βάρος των αμύητων, ιδίως με τη θαυματοποιητική υφαρπαγή πολιτικής εξουσίας ή τον υγειονομικό εξαναγκασμό σε οικονομικές «προσφορές». Το σύστημα, παρ' όλα αυτά ήταν πετυχημένο, καθώς πολλά επιστημονικά μυστικά των πολιτισμών αυτών δεν αποκαλύφθηκαν σε αμύητους, δηλαδή σε άτομα μη επικυρωμένης ψυχικής αντοχής, ηθικού αναστήματος και αρχών. Το σημαντικότερο, δεν υπήρξε κίνδυνος αποτέφρωσης του πλανήτη εντός ολίγων λεπτών, επειδή κάποιος ήταν παρανοϊκός ή επειδή δεν είχε κάνει καλό σέρβις στα τακάκια των υπολογιστών του.

Αντίθετα, η απελευθέρωση της επιστημονικής γνώσης (όχι μόνο των υλικών της επιτευγμάτων, αλλά και της βιοθεωρίας που αυτή ενέχει και των νοητικών της εργαλείων, όπως η επαγωγή, η αφαίρεση, η γενίκευση κ.λπ.) που άρχισε περίπου τον 7ο αιώνα στην Ελλάδα, ιδίως δε στη μικρασιατική Ιωνία, συνδυασμένη με την αμφισβήτηση της θρησκείας και της βασιλικής διαδοχής, που η θρησκεία υποστήριζε («Διογένητοι Άνακτες» στην Ιλιάδα), οδήγησε σε θεαματικά αποτελέσματα: η διαδοθείσα γνώση, υπό συγκεκριμένες πολιτικοοικονομικές συνθήκες, καθιστούσε τους αντίστοιχους πολιτικούς σχηματισμούς εξαιρετικά ισχυρούς -τόσο, που σύντομα συγκρούονταν μεταξύ τους, αφού τα ίδια ή παρόμοια μέσα διατίθεντο σε όλους και η υπαρξιακή ανασφάλεια (λοιμοί, λιμοί, εξωγενής επιθετικότητα, κακές σοδειές κ.λπ.) είχε εκλείψει ακόμη και σε πολύ μικρές κοινότητες. Όταν άλλοι πολιτισμοί προσπάθησαν να αποκαταστήσουν τη «θείκη» τάξη και αρμονία σε αυτήν την «αναρχία», το επιστημονικό δυναμικό αυτών συνεργάστηκε και τις κατέστρεψε, ενώ μετά διαμόλυσε και άλλες, διάδοχες πολιτικές οντότητες (Ρώμη, Παρθία, Ινδία), με αποτέλεσμα μια παγκόσμια έκρηξη στην επιστήμη και την τεχνολογία. Αν και η θεοκρατική επάνοδος του Χριστιανισμού και του Ισλαμισμού επιβράδυναν την εξέλιξη του φαινομένου στην Α' μεταχριστιανική χιλιετία, καθώς επανήλθε ο θρησκευτικός έλεγχος στην επιστήμη (τα πρώτα πανεπιστήμια της Ευρώπης, όπως άλλωστε και όλα της Ούμα - μουσουλμανικός κόσμος- και του Βυζαντίου, ήταν εκκλησιαστικά), τα πράγματα επανεξετράπησαν σε εκτροπή κατά τον 19^ο αιώνα. Η ανεξέλεγκτη, από ηθικούς κανόνες, πρόοδος κατέστη επικίνδυνη ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα, και οι όποιες επιστημονικές προσπάθειες, με επιστημονικά μέσα (π.χ. προϊόντα της Νομικής Επιστήμης ως διεθνείς συμβάσεις) αποδείχτηκαν ανεπαρκείς: η επιστήμη της αποφυγής και παραβίασης ήταν περισσότερο ανεξέλεγκτη και άρα ικανή από αυτήν της καταστολής, από τη στιγμή που δεν υπήρχε η δικλεί-

δα των ηθικών φραγμών είτε με θεολογικό είτε με άλλον μανδύα (π.χ. κοινωνικής ηθικής και θετικής ή αρνητικής αναγνώρισης - αξίας/απαξίας).

Η χειρότερη ίσως κληρονομιά είναι το ότι η επιστήμη τον 19^ο και κατά το μείζον μέρος του 20^{ου} αιώνα ήταν αρχικά αποκλειστικό προνόμιο της Δύσης και δορυφορικών ιδεολογικών οντοτήτων, όπως η Λατινική Αμερική, η Ιαπωνία και η Ρωσία. Η επιστημονική ανηθικότητα που προέβλεπαν οι δύο υπερδυνάμεις, των οποίων την άνοδο είχε προβλέψει ο Ναπολέων (Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής-ΗΠΑ και Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστών Δημοκρατών-ΕΣΣΔ), ξεπέρασε κάθε ιστορικό προηγούμενο, αφήνοντας ένα πολύ επικίνδυνο κληροδότημα σε μη δυτικοτρόπες ιδεολογικές οντότητες, οι οποίες κατά το τέλος του 20^{ου} και κατά τον 21^ο αιώνα μετέχουν πλέον δυναμικά στο επιστημονικό γίγνεσθαι. Τέτοιες οντότητες είναι η Κίνα, ορισμένα συντηρητικά ισλαμικά κράτη της Εγγύς και Μέσης Ανατολής, η Ινδία και οι χώρες της Λεκάνης του Ειρηνικού. Έχοντας πανάρχαιες πολιτιστικές και πολιτικές παραδόσεις και έχοντας γνωρίσει την άσχημη πλευρά της ευρωπαϊκής επιστημονικής ανάπτυξης ως αποικίες/κατακτημένες περιοχές, είναι προφανές ότι θα έχουν στο εγγύς μέλλον, με την ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους, πολύ καλούς λόγους να παραβούν τους δυτικογενείς ηθικούς κανόνες και την αντίστοιχη δεοντολογία, παρά τον περιορισμένο εκδυτικισμό, που επέφερε στα επιστημονικά στρώματά τους η συμμετοχή στη διεθνή ερευνητική κοινότητα. Σε περιπτώσεις δε, όπου αυτή η συναναστροφή αποκλείστηκε, με διάφορα περισσότερο ή λιγότερο αυθαίρετα αιτιολογήματα, η άρνηση και απώρριψη θα είναι ταχύτερες και βιαιότερες. Χαρακτηριστική περίπτωση με απρόβλεπτες συνέπειες είναι η πρόσφατη κατάργηση του Ιπποκρατικού όρκου στους γιατρούς στην Τουρκία, όρκου που συνιστά ίσως την πλέον αποτελεσματική δεοντολογική δέσμευση σε μια ραγδαία και επικίνδυνη (αν αφηθεί χωρίς ικανές ασφαλιστικές δικλίδες) επιστήμη, από την οποία εξαρτάται η διατήρηση και η ποιότητα της ανθρώπινης ζωής.

2.2 Δεοντολογία

Ο όρος σημαίνει «το σύνολο αυτών που πρέπει («δέον») να γίνονται». Είναι ο τρόπος να επιβληθεί μια συμφωνημένη ηθική και να καταστεί κάπως ευκολότερη η εξάρτησή της και η σύνδεσή της με το νόμο. Ενώ η Ηθική λέει τι πρέπει και τι δεν πρέπει να γίνεται, χωρίς συνεπαγωγές, ο νόμος λέει τι δεν πρέπει να γίνεται, με συνεπαγωγή ποινής στη μη συμμόρφωση. Η Δεοντολογία φέρει το διττό κομμάτι της ηθικής («τι πρέπει» και «τι δεν πρέπει») αλλά το περιορίζει σε έκταση, ώστε να του προσδώσει και την τιμωρητική διάσταση που ενέχει ο Νόμος. Επιπλέον, η Δεοντολογία είναι ένα σύστημα επιβολής στο οποίο μετέχουν συμβουλευτικά, αλλά και εκτελεστικά κυρίως θεράποντες της επιστήμης/επαγγέλματος, που αφορά και όχι νομικοί, όπως γίνεται στην περίπτωση του Νόμου. Η Δεοντολογία μπορεί να ενσωματωθεί στη ρυθμιστική νομοθεσία, αλλά μπορεί και όχι. Είναι πολύ σημαντικό το ότι σε ορισμένες σοβαρές περιπτώσεις δεοντολογικής εκτροπής οι όποιες ποινές -ή μάλλον κυρώσεις- αναλαμβάνονται από επαγγελματικό-συνδικαλιστικό όργανο και όχι από την τακτική δικαιοσύνη, κάτι που προκαλεί εύλογες αμφιβολίες: είναι πολύ πιθανότερο εντός ενός επαγγελματικού σώματος να υπάρχουν είτε τάσεις αποσιώπησης και «συναδελφικής αλληλεγγύης» (εκατοντάδες παραδείγματα σε θέματα ιατρικής δεοντολογίας), είτε επαγγελματικές έχθρες και έριδες, που με την πρώτη ευκαιρία εκδηλώνονται μεταμφιεσμένες σε διαμάχες δεοντολογικού περιεχομένου (περιπτώσεις ιατρικών συλλόγων εναντίον ομοιοπαθητικών και γενικά εναλλακτικών ιατρικών προσεγγίσεων). Τελικά, ενώ στη διαμόρφωση της Δεοντολογίας είναι φυσικό να μετέχουν οι ενδιαφερόμενοι, καθώς γνωρίζουν το αντικείμενο σε βάθος απροσπέλαστο για νομικούς, η καθαρά δικαιοδοτική αρμοδιότητα ίσως να έπρεπε να αφήνεται στην τακτική δικαιοσύνη. Εκεί καταλήγουν άλλωστε πολλές έριδες, που αρχίζουν σε δεοντολογικό και επαγγελματικό/συνδικαλιστικό επίπεδο, αφού όμως έχουν περάσει χρόνια και πολλά αδικήματα έχουν παραγραφεί ή υπολήψεις έχουν σπλωθεί. Εκτός των άλλων, η διαδικασία επανεξέτασης δεοντολογικού θέματος (προσφυγή) είναι ετεροβαρής: ο προσβαλλόμενος επαγγελματίας έχει πάντα καλύτερη αντιμετώπιση και περισσότερα μέσα από το διαμαρτυρούμενο εναντίον του, φυσικό ή νομικό πρόσωπο.

Όλα αυτά τα εφευρήματα, από τον νόμο, που εφευρέθηκε για να καλύψει τις ποσοτικές και ποιοτικές διαφορές στην Ηθική, μέχρι τη Δεοντολογία, που θεσπίστηκε για να τον προσαρμόζει σε ειδικότερες περιπτώσεις, δείχνουν μόνο ένα πράγμα: το έλλειμμα αυθόρμητης ηθικής υπόστασης υψηλού επιπέδου. Αν όλοι ή οι περισσότεροι (πολίτες, μαγαζάτορες, ερευνητές) έπρατταν σύμφωνα με τα εκάστοτε διαδεδομένα ήθη, δεν θα χρειαζόταν κοινωνικό μέσο κανονικοποίησης και αποτροπής. Για παράδειγμα, αν όλοι θεωρούσαν ότι το να πάρει ο γιατρός φακελάκι είναι κατάπτυστο, δεν θα υπήρχε λόγος να το αναφέρει η ιατρική δεοντολογία. Απλά, δεν θα συνέβαινε. Η ύπαρξη δεοντολογίας δείχνει από μόνη της την ηθική έκπτωση στον αντίστοιχο κλάδο. Ανάλογα με τον νομικό και δικαιοσύνη πολιτισμό της εκάστοτε κοινωνίας (δηλαδή πόσο τηρούν οι νομικοί τους νόμους και αν τους συντάσσουν σωστά) το δεοντολογικό πρότυπο μπορεί να δουλέψει ή να μη

δουλέψει. Στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες φαίνεται ότι αυτό δεν δουλεύει, διότι οι επιφορτισμένοι με τη λειτουργία του είναι ίδιας ή χαμηλότερης ηθικής απαξίας με τους ελεγχόμενους και μπορεί, πιθανολογικά, να βρεθούν στη θέση του ελεγχόμενου. Συνεπώς, δημιουργούν ιστορικό επεικέιας και ατιμωρησίας, με σαφείς βλέψεις να επωφεληθούν οι ίδιοι, αν βρεθούν σε αντίστοιχη θέση -και θεωρούν δεδομένο το ότι θα έπρεπε να βρεθούν, διότι παραβαίνουν το δεοντολογικό κώδικα. Στις ΗΠΑ και σε διάφορες άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπου τηρούνται τα προσχήματα, το δεοντολογικό μοντέλο λειτουργεί και ο ελεγκτής θεωρεί ότι εκείνος ποτέ δεν θα έκανε κάτι σαν αυτό για το οποίο κατηγορείται ο ελεγχόμενος -ή δεν θα το έκανε τόσο αδέξια. Αυτό αυτόματα περιορίζει τους αντιδεοντολογικά φερόμενους δραματικά, μόνο στο -σχετικά μικρό- κλάσμα των ανήθικων που μπορούν να αδικοπραγούν χωρίς να γίνονται αντιληπτοί. Αντίθετα, σε χώρες με υψηλό αξιακό πολιτισμό, όπως είναι η Ιαπωνία, πιθανώς τέτοια πράγματα δεν συμβαίνουν ούτως ή άλλως -πλην δυτικοτρόπων εξαιρέσεων- γιατί αλλιώς απαιτείται «σεπούκου» (η ιαπωνική λέξη για το χαράκιρι).

2.3 Οι παράμετροι και οι επιλογές

Η ηθική διάσταση της επιστημονικής πράξης επηρεάζεται φυσικά από τα ηθικά, νομικά και κοινωνικά κριτήρια της εκάστοτε εποχής, αλλά έχει σταθερές παραμέτρους εφαρμογής: τα θέματα ηθικής φύσης μπορούν να τεθούν κυρίως: α) για το πώς διεξάγεται η επιστημονική έρευνα και β) για το ποιον σκοπό εξυπηρετεί. Το δεύτερο είναι κάπως πολύπλοκο: αναλύεται στον σκοπό που έχει στο μυαλό του ο επιστήμων/ερευνητής/εφευρέτης, στο σκοπό που έχει ο μαικήνας/χορηγός/χρηματοδότης και στο πώς μπορεί να τροποποιηθεί ή να αναπτυχθεί από τρίτους για τελείως διαφορετικές εφαρμογές.

Επίσης, για πολλά χρόνια -και σε πολλές περιπτώσεις ακόμη και τώρα- οι δυο ανωτέρω ευρύτερες κατηγορίες αλληλεπιδρούσαν και αλληλοεπηρεάζονταν. Το βασικό παράδειγμα είναι οι εκπτώσεις που γίνονται σε πειράματα σε ζώα (αλλά και σε ανθρώπους, με διάφορους προσχηματικούς τρόπους), θέμα που εμπίπτει σαφώς στην πρώτη κατηγορία, με το αιτιολογικό του μεγέθους και της σημασίας του οφέλους που θα προκύψει, που εμπίπτει στη δεύτερη κατηγορία. Εδώ υπεισέρχεται και ένα τρίτο ερώτημα, που εντάσσεται σε άλλο κύκλο προβληματισμού. Ποιος ακριβώς θα ωφεληθεί από τα αποτελέσματα των πειραμάτων, που είναι σαφές ότι θίγουν τα πειραματόζωα; Απαντήσεις όπως «όλοι», «η κοινωνία», «η ανθρωπότητα» είναι ασαφείς, όταν το πειραματικό υποκείμενο έχει ονοματεπώνυμο και σαφή ταυτότητα, όποια και να είναι αυτή. Είναι και ψευδείς, καθώς αυτοί που θα ωφεληθούν θα είναι μόνο όσοι εκ των «όλων», της «ανθρωπότητας» κ.λπ. που θα πληρώσει για να το αποκτήσει -άμεσα ή μέσω ασφάλειας.

2.4 Τρόποι διεξαγωγής της επιστημονικής έρευνας

Το ζήτημα αυτό φαίνεται να είναι απλό, αφού στην ουσία του δεν πρέπει να θίγονται (βλάπτονται) τα υποκείμενα της έρευνας (Λαζαρίδης & Γουργουλιάνης, 1999). Αυτό είναι σε πολλές περιπτώσεις απλά αδύνατο, και έτσι αρχίζουν εκπτώτικες παραδοχές: να υπάρχει ο ελάχιστος πόνος, η ελάχιστη απώλεια ζωής και υγείας. Έτσι, τα πειράματα σε ανθρώπους απαγορεύονται. Αλλά αυτό δεν είναι ακριβές, διότι αν τα ίδια τα υποκείμενα το ζητήσουν, μπορούν να υπαχθούν σε πειραματικές θεραπείες -κάτι απολύτως απαραίτητο, αφού δεν υπάρχουν μέχρι στιγμής οι άλλες μορφές ελέγχου, όπως η εξομίωση (υπολογιστικά μοντέλα, πειραματόζωα κ.λπ.) για την αξιόπιστη ανάπτυξη νέων θεραπειών. Αυτό φαίνεται λογικό. Όμως, αρχίζει και δημιουργεί πολλά θέματα ο τρόπος που θα προωθηθεί η ιδέα στον ασθενή, ώστε αυτός να αποδεχθεί όχι μόνο να συμπεριληφθεί στην έρευνα/πειραματική θεραπεία, αλλά και να απαλλάξει εκ προοιμίου και ενυπόγραφα τον ερευνητή από τις ποινικές και αστικές ευθύνες που συνεπάγεται η πιθανή κακή έκβαση της θεραπείας. Είναι δυνατόν στην ενημέρωση του ασθενούς να υπερτονίστηκε το επείγον της κατάστασής του και οι πλέον αρνητικές προοπτικές έκβασης. Να αποκρύφθηκαν άλλες εναλλακτικές επιλογές ή να υπερτονίστηκε η αβεβαιότητα επιτυχίας τους ή οι παρενέργειες. Όλα αυτά αποδεικνύονται δύσκολα ακόμη και σε τακτική δίκη, καθώς ισχύει το τεκμήριο της απόδειξης και της αθωότητας. Δεν μπορεί ποτέ να αποδειχθεί ότι μια άλλη προσέγγιση θα ήταν καλύτερη για τον ασθενή, αφού αυτό απλά δεν συνέβη. Μπορεί μόνο να υποτεθεί, και στις υποθέσεις ενέχονται πάρα πολλές μεταβλητές, που μπορούν να αλλάξουν, να αποκρύψουν ή να παραλλάξουν πιθανή πρόθεση ή/και δόλο (Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας, 2005).

Η αρχή της ελάχιστης δυνάτης οδύνης σε θέματα πειραματόζωων είναι αυταπόδεικτα προβληματική, με πιθανή εξαίρεση την επίδειξη ακραιφνούς σαδισμού. Τι ακριβώς σημαίνει «ελεγχόμενη» και «ελάχιστη» οδύνη όταν ένα ζώο μολύνεται με θανατηφόρες (ή εξεταζόμενες) δόσεις παθογόνων ή όταν του προκαλείται

καρκίνος ή μηχανικά και θερμικά τραύματα; Αν τα ναρκωτικά που μπορούν να απαλύνουν την οδύνη είναι πολύ ακριβά και το ερευνητικό πρόγραμμα επιλέγεται και χρηματοδοτείται με μειοδοτικό διαγωνισμό, πώς ακριβώς θα περιοριστεί η οδύνη στην απολύτως αναγκαία; Πώς ακριβώς η δεοντολογία προστατεύει τα υποκείμενα, ζώα και ανθρώπους, με τη ρητή αναφορά για ελαχιστοποίηση του αριθμού των ατόμων που υφίστανται προκλητή νόσο (φυσική ή ψυχική), όταν η στατιστική ανάλυση για να την επιβεβαιώση μιας θεραπείας χρειάζεται όσο το δυνατόν πολυπληθέστερους πληθυσμούς; Στις κλινικές μελέτες, προ της ολοκλήρωσης, γίνεται φανερό το ποια μέθοδος υπερτερεί. Και όμως, στους ασθενείς της υπολειπόμενης σε αποτελεσματικότητα ή σε παρενέργειες μεθόδου, δεν τροποποιείται ούτε αντικαθίσταται η αγωγή, προκειμένου οι μελέτες να έχουν σαφή φαινομενολογική κατάληξη και στατιστική ισχύ. Με τον ιό Ebola ανέκυψε μέγα θέμα για τη χρήση πειραματικού φαρμάκου σε καταφανώς καταδικασμένους ασθενείς, που οι οικείοι τους το ζητούσαν ως ύστατη ελπίδα. Αρχικά, η αμερικανική αρχή ελέγχου φαρμάκων (Food and Drug Administration-FDA) επιμένει να απαγορεύει αυτήν την πρακτική, διότι αν επιτραπεί, όλοι οι ασθενείς (ή έστω πολλοί), θα αιτούνται απευθείας το φάρμακο και δεν θα μετέχουν σε κλινικές δοκιμές. Όταν ο ασθενής μετέχει εθελοντικά σε κλινική δοκιμή δεν γνωρίζει αν θα του παρασχεθεί το φάρμακο (πειραματική ομάδα) ή όχι στους μισούς δεν θα παρασχεθεί (ομάδα ελέγχου). Αν όλοι το ζητούν και το λαμβάνουν, δεν θα υπάρχει αξιόπιστη βάση σύγκρισης -κάτι κακό- για την πρόοδο, για το φάρμακο και για τους χιλιάδες ασθενείς που θα ωφεληθούν μετά, αλλά όχι απαραίτητα για τον συγκεκριμένο μετέχοντα, που αν δεν πάρει το φάρμακο (προκειμένου να γίνει ο ίδιος πειραματική βάση σύγκρισης) θα πεθάνει. Πάντα υπάρχει το ερώτημα: αν το φάρμακο δεν είναι αποτελεσματικό και δεν βγει στην αγορά, όλοι οι δυστυχείς που μετείχαν στην κλινική δοκιμή ως ομάδα ελέγχου, ταλαιπωρήθηκαν ή πέθαναν αδικώς; Το ανωτέρω πρόβλημα είναι πολύ ευρύτερο και πολυπλοκότερο απ' όσο φαίνεται. Όσον αφορά το «πολυπλοκότερο», η ομάδα ελέγχου μπορεί να μη στερείται αγωγής, αλλά να δέχεται μια άλλη, τυπική ή γνωστή αγωγή. Επίσης, το θέμα μπορεί να παρουσιαστεί σε κοινωνικά και άλλα, μη ιατρικά, πειράματα. Αν και σαφώς χαμηλότερης νομικής αυστηρότητας, οι ίδιες αρχές ισχύουν για παραγόμενα προϊόντα και υπηρεσίες (π.χ. ενεργειακά αποδοτικές οικιακές συσκευές και κτήρια), που υποβαθμίζουν το βιοτικό επίπεδο κάποιων ομάδων ή την υγεία της -με έμμεσο τρόπο.

Στο ίδιο περιστατικό με το ιό Ebola, το 2014 στην Αφρική, όταν το πειραματικό φάρμακο χορηγήθηκε σε μερικούς Αμερικάνους κατόπιν αίτησης των συγγενών τους, και παρά την αντίρρηση του FDA, που δεν είχε δικαιοδοσία στις αφρικανικές χώρες (ή οπουδήποτε εκτός ΗΠΑ), άρχισαν διαμαρτυρίες, γιατί το φάρμακο αυτό δεν χορηγήθηκε και σε μαύρους ιθαγενείς, που είχαν ασθενήσει, και με ποιο δικαίωμα αποφασίζονταν ποιος θα πάρει τις ελάχιστες δόσεις αυτού του πειραματικού -και πιθανώς θαυματουργού- φαρμάκου. Σε άλλη περίπτωση, όταν πειραματικά και πιθανώς θαυματουργά φάρμακα χορηγήθηκαν σε ιθαγενείς πληθυσμούς του Τρίτου κόσμου και τα αποτελέσματα δεν δικαίωσαν τις προσδοκίες, γίνονταν οι αντίθετες διαμαρτυρίες: ότι δηλαδή οι εταιρείες κάνουν πειραματόζωα τους δυστυχείς τριτοκοσμικούς. Με δεδομένο το ότι ένα πειραματικό φάρμακο είναι πειραματικό, επειδή ακριβώς δεν είναι με ακρίβεια γνωστό το πώς θα δράσει και θα επιδράσει, τελικά τι είναι περισσότερο κακό: το να μη δίνεται σε ανθρώπους που το ζητούν ως τελευταία ευκαιρία για επιβίωση, επειδή μπορεί και να μη λειτουργήσει ακριβώς όπως πρέπει, ή το να δίνεται με το ρίσκο να μη λειτουργήσει όπως πρέπει; Είναι προφανές ότι και με τις πλέον αγαθές προθέσεις το θέμα είναι εξαιρετικά πολύπλοκο. Επίσης, αν υπάρχουν περισσότερες αιτήσεις απ' όσες δόσεις, ποιος έχει προτεραιότητα σε αυτές; Η απλή δεοντολογική απάντηση είναι να δίνεται σε όσους το ζητούν όντας ενημερωμένοι επαρκώς. Και εδώ ανακύπτουν άλλα ζητήματα: ποιος κρίνει την επάρκεια της ενημέρωσης και ιδίως όταν ο ασθενής αδυνατεί να ερωτηθεί, ποιος ελέγχει τα κίνητρα των οικείων κάποιου βαρέως ασθενούς, ανίκανου να αποφασίσει; Αν ενυπάρχουν περιουσιακά θέματα μεταξύ οικείου προσώπου και ασθενούς, πώς θα εξασφαλιστεί ότι ο οικείος αποφασίζει με γνώμονα το καλό του ανήμπορου ασθενούς;

Ένα τέτοιο θέμα ανέκυψε με τα φάρμακα για το Σύνδρομο Επίκτητης Ανοσολογικής Ανεπάρκειας (Acquired Immunodeficiency Syndrome-AIDS), που το μεγάλο τους κόστος τα έκανε απλησίαστα για τους κατοίκους του Τρίτου κόσμου. Απαιτήθηκε έτσι, είτε η παραγωγή τους σε αυτές τις χώρες είτε η διάθεσή τους σε πολύ χαμηλές τιμές από τις γραμμές παραγωγής. Αυτό σήμαινε ότι ενώ οι ασθενείς του ανεπτυγμένου κόσμου εξοντώνονταν οικονομικά (όσοι δεν ανήκαν στα οικονομικώς εύρωστα στρώματα) και πολλοί πέθαιναν από οικονομική αδυναμία να ανταπεξέλθουν στην αγωγή, στους πολίτες των τριτοκοσμικών χωρών αυτή η αγωγή έπρεπε να χορηγείται δωρεάν ή σε πολύ χαμηλότερες τιμές, με αποτέλεσμα την περαιτέρω αύξηση τιμής για να καλύψουν οι εταιρείες την πολιτικώς επιβληθείσα ζημία από τον Τρίτο κόσμο.

Εκτός όμως από την ηθική στη διεξαγωγή της έρευνας, όσον αφορά τα υποκείμενα υπάρχουν και άλλες σημαντικές παράμετροι, όπως: α) η βλάβη συναδέλφων και β) η εκούσια βλάβη του κοινωνικού συνόλου. Η δεύτερη, σε αυτή την περίπτωση, αφορά επίπεδο διαφορετικό από αυτό της έρευνας συγκεκριμένης, απαγορευμένης ή επικίνδυνης φύσης, που θα εξεταστεί πιο κάτω, ως εμπεριεχόμενο στο Σκοπό της Έρευνας.

Η εκούσια βλάβη του κοινωνικού συνόλου επιτελείται σε επίπεδο συνήθους υλοποίησης, όταν η έρευνα είναι εγνωσμένα ελλιπής ή/και ανακριβής. Υπάρχουν πολλοί λόγοι γι' αυτό. Η επιστημονική ανεπάρκεια, αν και επιφέρει το σύνολο των πιθανών βλαβών στον θιγόμενο, γενικά θεωρείται ως μειωμένου δόλου και τιμωρείται, ακόμη και από την τακτική δικαιοσύνη, με σχετικά ελαφρές ποινές, με αποτέλεσμα να την επικαλούνται αδιάντροπα όλοι όσοι παραπέμπονται για κακόβουλη άσκηση επιστήμης/επαγγέλματος. Αντίθετα, η εκούσια παρουσίαση αλλοιωμένων ή ελλιπών αποτελεσμάτων γίνεται για λόγους απλής φυγοπονίας, για απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος σε χρηματοδότηση ή δημοσιεύσεις, για προσωπική προβολή, για πρόσβαση σε θέσεις ευθύνης ή και για εξυπηρέτηση ίδιων σκοπών. Το τελευταίο είναι το πλέον σύνηθες, όπως π.χ. μια ανάλυση/έκθεση πραγματογνωμοσύνης προ κάποιας αγοράς ή αδειοδότησης/έγκρισης ή γενικώς δικαιοπράξιας ή ενώπιον δικαστηρίου. Είναι τα λεγόμενα «αποτελέσματα κατά παραγγελία» και αποτελούν ίσως το πλέον ενεργά ελεγχόμενο στοιχείο αθέτησης της δεοντολογίας, επειδή διακυβεύουν την επαγγελματική αξιοπιστία σε έναν επιστημονικό κλάδο, αλλά ενίοτε και σε ολόκληρο το επιστημονικό σώμα, τόσο εντός μιας πολιτικής/κοινωνικής/κρατικής οντότητας όσο και διεθνώς.

Η βλάβη συναδέλφου είναι πάντα εκούσια και συνίσταται στην υποκλοπή, ιδιοποίηση ή εσκεμμένη και δόλια απαξίωση της ερευνητικής εργασίας του ή μέρους αυτής. Μεγάλο μέρος αυτών των φαινομένων οφείλεται στη διάρθρωση των ερευνητικών δομών, που ακολουθούν διεθνώς ένα σχεδόν φεουδαρχικό μοντέλο, αλλά και στον τρόπο προαγωγής και επικύρωσης της έρευνας μέσω δημοσιεύσεων. Η ιδιοποίηση της έρευνας είναι το πλέον κοινό και το ελάχιστο ελεγχόμενο δεοντολογικό παράπτωμα. Η πλέον συνήθης μορφή του συναντάται σε πολυμελείς οργανικές ή επί σκοπώ συγκροτημένες ομάδες εργασίας, όπου η σημασία της ερευνητικής προσφοράς κάποιου μέλους υποτιμάται, με την προσθήκη -για άσχετους λόγους- στην συγγραφική/ερευνητική ομάδα ερευνητών που δεν συμμετείχαν και δεν δικαιούνταν αναγραφής, με βάση τις διεθνείς προβλέψεις. Χειρότερη μορφή μπορεί να είναι η υποτίμηση της συμμετοχής ενός μέλους, όσον αφορά τις θέσεις βαρύτητας, και η πλέον ακραία μορφή είναι η απαλοιφή του ονόματος και της συνεισφοράς του. Η διεθνώς τραγική καταπάτηση των πλέον απλών δικαιοκτών αρχών επί του θέματος επέφερε μια πολύπλοκη και αυστηρή δεοντολογία και μια υποστηρικτική γραφειοκρατία, που τελικά καθιστούν την αντιδεοντολογική συμπεριφορά δυσχερέστερη, αλλά είναι πολύ αμφίβολο το αν μείωσαν τα κρούσματα -ενώ καθιστούν επίπονη τη δημοσίευση.

Αντίθετα, η υποκλοπή της έρευνας είναι κάπως δυσκολότερη, καθώς κάποιος πρέπει να έχει πρόσβαση στην πρόοδο κάποιου/κάποιων άλλου/ων για να το πετύχει. Υποκλοπή σημαίνει ότι κάποιος πληροφορείται τα αποτελέσματα της έρευνας και γράφει, παρουσιάζει και κατοχυρώνει ο ίδιος την ίδια έρευνα -ίσως ελαφρά τροποποιημένη- προ των νόμιμων δημιουργών. Η περίπτωση αυτή συμβαίνει συχνά κατά την αναδιάρθρωση ερευνητικών ομάδων, όπου κάποια μέλη που γνωρίζουν τις μελλοντικές ερευνητικές κατευθύνσεις, ιδέες και διαδικασίες αποχωρούν και τις μεταδίδουν στο νέο εργασιακό τους περιβάλλον. Διευκολύνεται δε πάλι με το σύστημα δημοσιεύσεων, όπου κάποιος κριτής μπορεί να υφαρπάξει την υποβληθείσα προς αξιολόγηση μελέτη για δική του χρήση ή για χρήση συναδέλφου του, με ή χωρίς την απόρριψη της υποβληθείσας μελέτης προς κέρδος χρόνου. Υπάρχουν πολλά διαφορετικά επίπεδα υλοποίησης μιας τέτοιας συμπεριφοράς, όπως η υφαρπαγή ιδέας, ερευνητικού σχεδιασμού, αποτελεσμάτων ή και εφαρμογής.

Τέλος, εξαιρετικά διαδεδομένη είναι η δόλια απαξίωση. Έχει διάφορες μορφές και εφαρμογές, αλλά η συνηθέστατη είναι και πάλι η γνωστοποίηση μιας έρευνας προ της δημοσίευσής της σε επιστήμονα του χώρου προκειμένου να την κρίνει. Αν αυτός εργάζεται πάνω σε κάτι πολύ παρόμοιο ή ίδιο και απλά δεν το έχει περαιώσει ακόμη, ώστε να το δημοσιεύσει, μπορεί να απορρίψει/απαξιώσει την υποβληθείσα εργασία, ώστε να προλάβει να προηγηθεί στη δημοσίευση. Το ίδιο ισχύει και αν τα αποτελέσματα αυτής της εργασίας αντιτίθενται σε παλαιότερα ή νεότερα (ιδίως μη δημοσιευμένα ακόμη) δικά του και μάλιστα με υπερισχύουσα επιχειρηματολογία. Τότε απορρίπτει την εργασία προκειμένου να μην υπάρξει αντίλογος και αμφισβήτηση της έρευνάς του. Καθώς τα τελευταία κίνητρα είναι εύλογα και πραγματικά διαδεδομένα, οι φορείς δημοσίευσης προσπαθούν να καταστήσουν κάπως πιο αξιόπιστη τη διαδικασία υποβολής και κρίσης με τη χρήση άνω του ενός κριτών και την ασφαλιστική δικλείδα της «Διευθυντικής απόφασης» ακόμη και σε περίπτωση πλειοψηφικής απόρριψης. Όμως, αυτά τα μέτρα δεν ήταν αρκετά, διότι εκτός των άλλων είχαν εγερθεί πολλές διαμαρτυρίες για απορριπτικές «διευθυντικές αποφάσεις» στα πλαίσια «πολιτικών» των περιοδικών ή άλλων φορέων. Τέτοιες ήταν η μη δημοσίευση επιστημονικών εργασιών, που δεν ήταν απότοκες χρήσης συγκεκριμένων σύγχρονων και ακριβών μεθοδολογιών, οι εταιρείες των οποίων διαφημιζόνταν με το αζημίωτο από το περιοδικό/φορέα, ή όταν οι υποβληθείσες μελέτες διαφωνούσαν με την επιστημονική θέση μιας επιστημονικής εταιρείας που εκδίδει το περιοδικό ή έθεταν σε κίνδυνο τις αντίστοιχες χρηματοδοτήσεις/χορηγίες σημαντικών μελών της εταιρείας και συντελεστών του περιοδικού/φορέα. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα με τις διευθυντικές αποφάσεις, πολλοί σοβαροί φορείς ζητούν πλέον από την ομάδα που υποβάλλει

μια εργασία να υποδείξει κατάλληλους και αντικειμενικούς κατά τη γνώμη της κριτές, που ταυτόχρονα να καλύπτουν κάποιες προδιαγραφές αντικειμενικότητας του φορέα.

2.5 Σκοπός της επιστημονικής έρευνας

Ο σκοπός της επιστημονικής έρευνας υποτίθεται ότι δικαιολογεί τις όποιες ηθικές εκποιήσεις γίνονται κατά τη διεξαγωγή της και ως εκ τούτου, προφανώς είναι πολύ υψηλότερος και μαζικότερος για να μπορεί, σε πλεονέκτημα όσες περιπτώσεις, να τεκμηριώνει την υπεροχή του συμφέροντος των πολλών έναντι των ολιγότερων (ή στην περίπτωση των πειραματόζωων, των λιγότερο σημαντικών). Αποδεκτοί σκοποί είναι γενικώς η βελτίωση, κατά οποιονδήποτε τρόπο, της ποιότητας ζωής των ανθρώπων, η οικονομική ανάπτυξη (αυτό θεσμοθετήθηκε κυρίως κατά τον υλιστικό 20^ο αιώνα λόγω της προσχηματικής ιδεαλιστικότητας), η προστασία του περιβάλλοντος (από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα και με πολλές αμφιβολίες όσον αφορά το περιεχόμενο και την ακριβή σύνθεση και υλοποίηση αυτής της πολιτικής) και ίσως να υπάρχουν και ορισμένοι άλλοι σκοποί. Είναι προφανές ότι στον πρώτο, κατεξοχήν ανθρωπιστικό και ανθρωποκεντρικό σκοπό, περιλαμβάνονται πάμπολλοι δευτερεύοντες, όπως βελτίωση της υγείας και μακροήμερευση, βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, ηθική και πολιτική βελτίωση, καλλιέργεια και εξοικονόμηση χρόνου. Αντίθετα, οι άλλοι δύο σκοποί είναι αντιανθρωπιστικοί, υπό την έννοια ότι οι προτεραιότητες που θέτουν δεν έχουν τον άνθρωπο στο επίκεντρο και ως εκ τούτου θεωρητικά επιτρέπουν την αποδοχή ανθρώπινης ζημίας, σε οποιοδήποτε επίπεδο, προκειμένου να προαχθούν οι δικές τους προτεραιότητες. Είναι εξόχως σημαντικό το ότι παρόμοια αντιμετώπιση έχουν και αρκετές θρησκείες -ένας λόγος για το αντιθρησκευτικό μένος κατά τον 20^ο αιώνα- με αποτέλεσμα ένα συνολικά ποικίλο, εκτεταμένο και φανατικά προωθούμενο ιδεολογικό πλαίσιο, οι συνιστώσες του οποίου, όσο διαφορετικές, άνισες και ανταγωνιστικές και αν είναι, για πρώτη φορά μετά τον Μεσαίωνα υποβιβάζουν αξιακά την ανθρωπότητα, και μάλιστα σε πλανητική κλίμακα. Είναι αλήθεια ότι οι ανθρωπιστικές ιδεολογίες σε ιστορική προοπτική υπήρξαν οχήματα για ανείπωτα εγκλήματα εναντίον ανθρώπων, εναντίον του περιβάλλοντος και εναντίον άλλων μορφών ζωής. Επίσης, οι ανθρωπιστικές αρχές, μέσα στην ευρύτητα της αποδοχής του Ανθρώπου, πάντα άφηναν ένα μικρό κενό όσον αφορά το σε ποιους από τα 7 δις ανθρώπων (σήμερα) έδιναν τελικά προτεραιότητα, όταν ανέκυπτε μια διαφωνία ή σύγκρουση. Όμως, κατά βάση κατέκριναν ορισμένες εγκληματικές συμπεριφορές και για τον λόγο αυτό τις χρησιμοποιούσαν απρόθυμα, με φειδώ και κάτω από πλήθος προσχημάτων. Η αξιακή τροπή μακριά από τον άνθρωπο, θα καταστήσει προφανώς τέτοια εγκλήματα εναντίον ανθρώπων (άσχετο το εναντίον «ποιων ανθρώπων», αλλά θεωρητικά εναντίον οποιωνδήποτε) αποδεκτά, εύκολα και πιθανώς και επαινετά και σε κάθε περίπτωση χωρίς συνέπειες, με αποτέλεσμα την αύξησή τους.

Μετά από τον έλεγχο του σκοπού της έρευνας, στη μορφή με την οποία αυτός ενυπάρχει στη σκέψη του πειραματιστή, υπάρχει και το θέμα του δικαιούχου ή χρήστη του επιστημονικού προϊόντος, που μπορεί να είναι ο εργοδότης ή κάποιος χορηγός του επιστήμονα. Η άμεση εφαρμογή του σκοπού της επιστημονικής έρευνας είναι μια χαώδης υπόθεση. Πολλά ευρήματα, αν όχι όλα, μπορούν να χρησιμοποιηθούν τόσο για αγαθούς όσο και για ελάχιστα αγαθούς σκοπούς. Επιστημονικές περιοχές, γνώσεις και επιτεύγματα με κάπως αυθαίρετα κριτήρια λέγονται «διττής χρήσης» (π.χ. στην περίπτωση της πυρηνικής ενέργειας). Αυτός ο χαρακτηρισμός χρησιμοποιείται, διεθνώς, με ακόμη περισσότερη αυθαιρεσία, προκειμένου να περιορίζονται/ελέγχονται κάποιες χώρες από το να καταστούν «ανεξέλεγκτα επιζήμιες για όλους». Φυσικά το ποιοι είναι οι «όλοι» (γνωστοί και ως «διεθνής κοινότητα»), το τι σημαίνει «επιζήμιες» και πώς ορίζεται το «ανεξέλεγκτα» αποτελούν κεφαλαίωδη ζητήματα με ελάχιστα ικανοποιητικές απαντήσεις. Σε κάθε περίπτωση, η δεοντολογία απαγορεύει σε επιστήμονες να εργάζονται σε περιοχές διττής χρήσης για λογαριασμό χρηματοδοτών που οι δεοντολογικοί φορείς θεωρούν αναξιόπιστους ή επικίνδυνους. Δηλαδή, το να εργάζεται ένας επιστήμονας στο πολεμικό αμερικανικό πυρηνικό πρόγραμμα είναι δεοντολογικό, ενώ είναι αντιδεοντολογικό το να εργάζεται στο ευρύτερο πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν, επειδή μπορεί να μετεξελιχθεί και αυτό σε πολεμικό (όπως επιβεβαιωμένα είναι ήδη το αμερικανικό). Σε λιγότερο εμφανείς περιπτώσεις, θεωρείται καθήκον του επιστήμονα να προβλέψει για την πιθανή καταστροφική χρήση του έργου του και να παύσει την έρευνά του, αν αυτή πάρει ανησυχητική τροπή, εφόσον φυσικά την εκτελεί για λογαριασμό εργοδότη αμφιβόλου διεθνούς αποδοχής. Όλο αυτό, εκτός των υποκειμενικών αντιλήψεων και ιδεών του επιστήμονα για το ποιόν του εργοδότη και την αντίστοιχη διεθνή αυθαιρεσία στην κατηγοριοποίηση σε καλούς και κακούς ή αποδεκτούς και μη, περιπλέκεται από την κατανεμημένη ανάπτυξη, όπου διαφορετικοί επιστήμονες, πιθανόν διαφορετικών κλάδων, εργάζονται σε επιμέρους αντικείμενα χωρίς να γνωρίζουν το αντικείμενο εργασίας των υπολοίπων (ή και το ποιοι είναι οι υπόλοιποι και αν υπάρχουν) και έτσι αδυνατούν να έχουν μια γενική εικόνα. Και για να γίνου-

υν τα πράγματα ακόμη χειρότερα, όλες οι σκοτεινές («δόλιες») χρήσεις δεν είναι πολεμικές: η ανάπτυξη κερδοσκοπικών ή ανταγωνιστικών οικονομικών πλεονεκτημάτων σε κάποιους τομείς είναι εξίσου επικίνδυνη με το χειρότερο όπλο. Τέτοιες περιπτώσεις είναι τα κακόβουλα λογισμικά, τα ελεγχόμενα τρόφιμα και το τριώνυμο εμβόλιο-νόσος-φάρμακο, καθώς και άλλες πολλές. Το πλέον επικίνδυνο όμως είναι ότι, ενώ οι βασικές προβλέψεις του -ούτως ή άλλως ανεπαρκούς- διεθνούς συστήματος δεοντολογίας είναι προϊόν των κατά έθνη και κράτη διαιρέσεων και προκαταλήψεων, ένα μεγάλο μέρος της έρευνας γίνεται επίσημα και νόμιμα από παράγοντες μειωμένης κρατικής εξάρτησης (ή και μηδενικής), όπως είναι οργανώσεις και εταιρείες. Ιδίως οι δεύτερες, με την κάλυψη του βιομηχανικού απορρήτου μπορούν να αναπτύσσουν σε γεωγραφικά απομονωμένες περιοχές πληθώρα κακόβουλων (όχι απλώς επικίνδυνων ή «διττής χρήσης») εφαρμογών για ίδια χρήση ή για λογαριασμό φιλικών κυβερνήσεων ή οργανώσεων. Η ελευθερία εσωτερικής οργάνωσης μιας εταιρείας, το εταιρικό απόρρητο, οι εξωχώριες/διεθνείς εγκαταστάσεις, η επιλογή έδρας με ελαστική νομοθεσία και «συζητήσιμους» σε επάρκεια ή ήθος ελεγκτικούς μηχανισμούς, συνδυασμένα με μια σχεδόν θρησκευτική ανοχή σε μη κρατικούς παράγοντες σε μεγάλο μέρος του κόσμου, επιτρέπει στις χειρότερες σε στόχους και μεθοδολογία επιστημονικές έρευνες να γίνονται προνομακά σε εταιρικό περιβάλλον και όχι σε δημοσιο/κρατικό.

Το τελευταίο στοιχείο στον σκοπό της έρευνας είναι το πλέον ακανθώδες: ακόμη και αν καταστούν πλήρως ελέγξιμες οι χρήσεις της έρευνας και οι δικαιούχοι της, αυτό αποτελεί παροδικό δεδομένο. Όταν γίνεται ένας πειραματικός ή γενικότερα επιστημονικός σχεδιασμός είναι σχεδόν αδύνατο να προβλεφθούν μελλοντικές χρήσεις και καταχρήσεις ενός αποτελέσματος κάποιας έρευνας, και ακόμη περισσότερο οι εκτενείς τροποποιήσεις που καθίστανται εφικτές με τη συνολική επιστημονική πρόοδο και με την εμμονή σε δόλιους στόχους. Για παράδειγμα, όταν εφευρέθηκαν τα εμβόλια, δεν υπήρχε καμία τεχνολογική ή επιστημονική ένδειξη για τον «επιθετικό» ή «κακόβουλο» εμβολιασμό, που σχετικά πρόσφατα σε διεθνές συνέδριο αναγνωρίστηκε ως μια από τις πλέον επικίνδυνες και εξελισσόμενες βιοτρομοκρατικές απειλές. Το μέγιστο που μπορεί κάποιος να απαιτεί είναι μια γενική αίσθηση της τεχνολογίας και του πνεύματος της εποχής προκειμένου ο επιστήμονας να αυτοπεριοριστεί. Είναι απολύτως προφανές ότι η τεχνολογία μεταφοράς αντοχής στα αντιβιοτικά μπορεί να χρησιμοποιηθεί κακόβουλα για τη δημιουργία ανθεκτικών και επιθετικών παθογόνων παραγόντων και ότι η τεχνολογία τεχνητής σύνθεσης ιών είναι προκλητικά χρηστική για δόλιους σκοπούς.

Βιβλιογραφία

Ethical Eye. Biomedical Research. *Council of Europe Publishing*, 2004.

Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας (2005). *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, τεύχος πρώτο, αρ. φύλλου 287. Κεφάλαιο Ζ: Επιστημονική έρευνα, σελίδες 5397-8.*

Λαζαρίδης, Μ. & Γουργουλιάνης, Κ. (1999). Παραβάσεις κανόνων δεοντολογίας και ηθικής στις ιατρικές δημοσιεύσεις. *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής, 16*, σελίδες 10-12.